

^aTekst Ruud Metselaar – www.comomeerinfo.nl

De geschiedenis van de tweede wereldoorlog in de provincie Como, deel 4. De gevangenneming van Mussolini

Ter inleiding

Over de geschiedenis van de aanhouding en executie van Mussolini is zeer veel geschreven. De oorzaak daarvoor is vooral te zoeken in de vele vraagtekens die er worden geplaatst bij het officiële verhaal over deze gebeurtenis. Het gaat daarbij om de vraag wie en wanneer Mussolini heeft neergeschoten, waar de goudschat is gebleven die bij zijn aanhouding werd aangetroffen en over de vraag waar de correspondentie tussen Mussolini en Churchill is gebleven. Talrijke boeken en artikelen speculeren hierover. In dit artikel heb ik geprobeerd de belangrijkste resultaten uit de uitgebreide documentatie samen te vatten. Dat het verhaal af en toe wat verwarrend zal overkomen kan enerzijds aan mij liggen, maar anderzijds aan het feit dat het gewoon een verwarrend verhaal is. De getuigen spreken elkaar dikwijls tegen en enkele van de direct betrokken verzetsstrijders hebben sterk verschillende verhalen gepubliceerd over de gebeurtenissen. Hoe zeer de discussie over deze zaken ook nu nog leeft blijkt wel uit het feit dat ik over een periode van een half jaar in 2008 vijftien artikelen vond, merendeels in de internetkrant Effedieffe¹, plus een boek en een aantal artikelen in het dagblad La Provincia di Como, allen handelend over de vragen rond de dood van Mussolini. De belangrijkste bronnen waaruit ik heb geput zijn de boeken van Roncacci, Bianchi en Cavalleri^{2,3,4}.

Proloog

Op 17 april kreeg Mussolini het bericht dat de geallieerden bij Bologna stonden en West-Duitsland grotendeels hadden bezet en dat Russische troepen de Oder waren overgestoken. Alarmerender nog was het bericht dat de Russen Wenen waren genaderd en niet ver meer van de Brennerpas waren. Daarop werd besloten het hoofdkwartier aan het Gardameer te verlaten. Die avond arriveerde Mussolini met de hele regering van de RSI^b in Milaan. De 19^e april eiste het CLNAI namens de Italiaanse regering zijn onvoorwaardelijke overgave. Mussolini stelde het antwoord uit en had op de 25^e een onderhoud met kardinaal Schuster aan wie hij hulp vroeg voor een veilige aftocht. Schuster kreeg echter van de Zwitserse regering een afwijzend antwoord. Het verzet eiste dat Milaan zich onmiddellijk overgaf, voordat de geallieerden er arriveerden; ook moest Mussolini zich met zijn hele gevolg overgeven. Daarnaast eisten ze van de Duitse troepen een terugtocht zonder vernielingen. Diezelfde avond vertrok Mussolini uit Milaan naar Como. De SS commandant Birzer kreeg van Hitler opdracht om Mussolini een veilige en eervolle aftocht te verzorgen. De avond van de 25^e was het nog niet duidelijk waarheen ze konden vluchten. Op 26 april om vier uur in de ochtend vertrok Mussolini onder

^a Verzoeken om toezending per email aan: r.metselaar@comomeerinfo.nl

^b Zie de bijlage voor een overzicht van de afkortingen en voor de schuilnamen van verzetsstrijders

bescherming van de Duitsers uit Como en arriveerde om zeven uur in Menaggio, waar hij onderdak vond in het huis van de 11^e Zwarte Brigade. Enkele uren daarvoor was een aantal auto's met familieleden van Mussolini en zijn ministers naar Chiasso vertrokken. De Zwitsers weigerden echter hen toe te laten, waarop ze eveneens naar Menaggio trokken en zich bij Mussolini voegden. Om 8.30 u die ochtend probeerden Mussolini, Clara Petacci, Porta en een majoor zich te onttrekken aan de bewaking door Birzer door richting Porlezza te rijden en vandaar langs het meer van Lugano te ontsnappen. In Grandola, boven Menaggio, werden ze echter ingehaald. In het begin van de middag probeerden de ex-ministers Buffarini en Tarchi inderdaad door te rijden. Al in S. Pietro, nog voor Porlezza werden ze aangehouden door een groep partizanen en gevangen genomen. Ze werden naar Milaan gebracht, waar Buffarini later werd geëxecuteerd. Nu duidelijk was dat verder gaan geen zin had, keerde men terug naar Menaggio.

Links: Benito Mussolini

Rechts: Clara Petacci

In Como had het CLN intussen de macht overgenomen en onderhandelde men met de vertegenwoordigers van de fascistische troepen over een onvoorwaardelijke overgave. Romualdo, die de leiding had gekregen over de aftocht van de fascistische troepen uit Como, bereikte op de vroege ochtend van 27 april een wapenstilstand met het CLN. De fascistische troepen kregen drie uur om te vertrekken zonder wapens en zouden een vrijgeleide krijgen naar een vrije zone in de Val d'Intelvi. Het CLN zou bovendien de colonne van Romualdo en die van Mussolini, die nog in Menaggio was, begeleiden en de veiligheid waarborgen. We zullen echter zien dat de verzetsgroepen, zo ze al op de hoogte waren van deze afspraken, zich daar niets van aantrokken. Tegelijkertijd voerde een geallieerd commissaris besprekingen met de generaals Leyers en Wolff. Om 11 uur die avond gaf generaal Leyers zich over. De Zwitserse regering gaf toestemming om een trein en veertig vrachtwagens met gewonde Duitse soldaten door te laten: tussen 26 en 27 april arriveerden er ruim duizend Duitsers.

Diezelfde dag was er in Dongo het incident waarbij de bevolking door de fascistische troepen werd belemmerd de lichamen van de vier gesneuvelde partizanen te begraven. Om half vijf die middag vertrokken de fascistische troepen met een boot uit Dongo naar Menaggio. Nog wat later kwam een groep partizanen van het detachement Puecher, onder leiding van de commandant Pier Bellini delle Stelle (Pedro) en de politiek commissaris Urbano Lazzaro (Bill) voor inkopen uit de bergen afgedaald naar Domaso. Toen ze het dorp wilden verlaten werden ze plotseling omringd door een uitgelaten menigte. Pedro schrijft later: *“honderden riepen dat de oorlog was afgelopen: de radio had het gezegd. We vroegen waar we konden luisteren en werden naar een naburige ijssalon gebracht. Daar hoorden we het communiqué: de geallieerden waren de Po overgetrokken; het Duitse leger is op de aftocht; ... in Milaan is de overgave getekend en partizanen hebben alle strategische punten van de stad bezet”*. Daarop besloten

ze de wegen te bezetten: *“We stuurden een waarschuwing aan de Duitsers en fascisten in Gravedona, die over circa 500 man beschikten. Tegelijkertijd stuurden we een patrouille van vijf man naar Gera. Alleen gewapend met een pistool gingen ze naar het commando van de milizie bij de Ponte del Passo (de brug over de rivier de Mera), ongeveer negentien man, om hun overgave te eisen. Voordat de door ons gestelde termijn verliep gaven zowel de fascisten bij de Ponte del Passo als die in Gravedona zich over en werden ze ontwapend. Met de Duitsers in Gravedona kwamen we overeen dat ze na ontwapening konden vertrekken naar Zwitserland.”* Ook de fascisten en Duitsers in Dongo gaven zich over.

De ochtend van de 27^e werd in het gemeentehuis een laatste afscheid van de doden genomen. Om 5.30 uur die dag vertrok onder een aanhoudende regen de colonne uit Menaggio langs het Comomeer in noordelijke richting. De stoet van meer dan 1 km lengte bestond uit 38 vrachtwagens, waarin meer dan 200 Duitse soldaten van de Flack (de luchtafweer), een aantal pantserwagens van de SS, een twaalftal civiele auto's en enkele ambulances. Voorop reed een pantserwagen en een motorfiets met mitrailleur. In de colonne bevonden zich naast de Duitsers, vrijwel de gehele regering van de RSI en een aantal vrouwen en kinderen. In een auto met de Spaanse vlag zat Marcello Petacci, de broer van Mussolini's minnares Clara, met zijn gezin. In een andere auto bevond zich Clara Petacci. Later stapte ze echter over in een pantserwagen van de Zwarte Brigade uit Lucca. Hierin zat ook Elena Curti, een mooie twintigjarige, natuurlijke dochter van Mussolini bij Angela Cucciati. Marcello voerde de Spaanse vlag omdat hij een (vals) paspoort had op naam van don Juan Muñoz y Castillo, ook Clara had zo'n document op naam van donna Carmen Sans Balsetti.

L'autoblinda che trasportò Mussolini prima della cattura (COMBAT FILM)

De pantserwagen waarin Mussolini werd aangehouden in Dongo

In Musso werd de colonne tot stilstand gebracht door een groep partizanen van de 52^e Garibaldi Brigade. Mussolini stapte daar over in wagen 34 van de Flack, vermomd als Duits soldaat. Na vele uren oponthoud trok men verder, maar bij de uitgang van de tunnel tussen Musso en Dongo was de weg versperd met een boomstam en kwam de colonne weer tot stilstand. Na onderhandeling kreeg de SS commandant toestemming door te rijden met de Duitse soldaten tot de Ponte del Passo, maar eerst nadat alle fascistische auto's waren gehaald. De Duitsers stemden toe en lieten de fascistische auto's in de steek. Toen deze protesteerden antwoordde de Duitse commandant dat hij het vuur zou openen als ze zouden trachten hem te volgen. Om 15 u werd Mussolini door Bill herkend en werd hij met zijn hele gevolg en de Petacci's naar het gemeentehuis gebracht. Daar ontdekte men dat hij nog een pistool verborgen hield; ook nam men hem zijn bril en jas af.

Velen hebben zich afgevraagd waarom Birzer zich met zijn tweehonderd zwaarbewapende soldaten iets aantrok van enkele tientallen slecht bewapende verzetsstrijders. Maar vermoedelijk was het niet alleen een elegante manier om van Mussolini af te komen, maar

speelde hierbij ook een rol dat hij die ochtend al bericht had gekregen van de officiële overgave van de Duitse troepen in Italië.

Vanaf dit moment begon er een reeks ontwikkelingen die tot op de dag van vandaag aanleiding geven tot discussies.

De gevangenschap en terechtstelling van Mussolini

Bij de ontwikkelingen die nu volgen, moeten we niet vergeten dat de leiders van de 52^e Garibaldi Brigade onvoorbereid voor een aantal zeer moeilijke beslissingen werd geplaatst terwijl er nauwelijks directe communicatie met Milaan mogelijk was. De hoofdrolspelers waren daarbij Pier Bellini delle Stelle (Pedro), de jeugdige commandant, Michele Moretti (Pietro), politiek commissaris en Luigi Canali (Neri), vertegenwoordiger van het CLN.

Buiten, op het plein voor het stadhuis, stond een opdringende menigte die onmiddellijke executie eiste. Daarop werd besloten Mussolini en Paolo Porta, de beruchte leider van de fascistische beweging in Como, naar de vroegere kazerne van de Guardia di Finanza in Germasino over te brengen. Deze kazerne in het ongeveer 4 km van Dongo verwijderde bergdorp, was goed te verdedigen en men hoopte op die manier tijd te winnen. 's Avonds om 6 uur werd Mussolini met een Fiat 1100 veilig overgebracht. Neri had intussen een inventarisatie van de gevangenen gemaakt. Men besloot de groep te splitsen: 5 fascistische leiders werden eveneens naar Germasino gebracht, de ministers van de RSI bleven in Dongo, de Petacci's in hotel Dongo, de overige fascistische leiders in de vroegere kazerne van de carabinieri in het dorp.

Hierna begon Neri in tegenwoordigheid van zijn vriendin, de koerierster Giuseppina Tuissi (Gianna) en Bianca Bosisio met de inventarisatie van alle eigendommen die op de fascistische leiders waren aangetroffen. Urbano Lazzaro (Bill) bracht met twee anderen het geld dat op Mussolini was gevonden naar de spaarbank in Domaso.

Pas 's avonds om 6 uur slaagde men er in een bericht over de vangenneming van Mussolini door te bellen naar het CLNAI in Milaan. Daar kreeg kolonel Malgeri opdracht de fascistische leiders op te halen. Deze echter geloofde de berichten niet en weigerde in eerste instantie. Pas om half negen die avond kreeg hij bevestiging van het bericht dat Mussolini in Germasino gevangen zat.

Foto met links commandant, graaf Pier Bellini delle Stelle (Pedro), in het midden de tolk Alois Hofmann, rechts Urbano Lazzaro (Bill)

Intussen gebeurde er de merkwaardigste dingen in Dongo. Zo probeerden de Duitse kapitein Kummel en de onderofficier Hess de tolk Alois Hofmann over te halen ruim 33 miljoen lire over te brengen naar vrienden in Montecatini Terme en Bologna. Als beloning mocht hij een derde deel van het bedrag nemen. Ongelooflijk is ook het verhaal van de vissers Rino en Augusto Santo die zagen dat militairen tijdens het oponthoud voor de Ponte del Passo alle mogelijke papieren die wellicht compromitterend waren, verbrandden en van alles in de rivier de Mera gooiden. Zodra de colonne was doorgereden visten de Santo's 36 kilo aan goud uit de Mera. Een groot deel daarvan bestond uit medailles en sieraden die waren ingeleverd ter ondersteuning van de strijd in Ethiopië.

Inwoners van Dongo verzamelen zich voor het gemeentehuis als bekend wordt dat Mussolini daar gevangen zit

Om 18.30 u kreeg Pedro opdracht er voor te zorgen dat Mussolini niets zou overkomen. Zijn plan was Mussolini over te brengen naar San Maurizio boven Brunate. De geallieerden hadden namelijk vanuit het hoofdkwartier in Siena bericht gestuurd aan het CLNAI in Milaan, dat alle gevangenen aan hen moesten worden overgedragen. Op 28 april zou daartoe een vliegtuig worden gestuurd om Mussolini op te halen. De avond van de 27^e was kolonel Sardagna als vertegenwoordiger van generaal Cadorna in Como aangekomen. Om 22.30 u gaf hij opdracht Mussolini op te halen uit Germasino en over te brengen naar de villa van de industrieel Cademartori in Blevio, enkele km ten zuiden van Bellagio. Deze villa was omringd door een park van 50000 m² met een natuurlijke grot aan het meer. Om 22.45 u was Mussolini gaan slapen, maar hij werd al anderhalf uur later gewekt door Pedro die hem per auto naar Moltrasio moest brengen waar een boot wachtte om over te varen naar Blevio. Neri was intussen met vier man en Clara Petacci uit Dongo vertrokken om zich bij Mussolini te voegen. Om tien voor drie arriveerden ze in Moltrasio maar vonden daar het pleintje bij het meer geheel verlaten en de verwachte afgevaardigde van Sardagna, Caronti, was nergens te zien. Later is gebleken dat Caronti kort voor zijn vertrek naar Moltrasio bericht had gekregen van Sardagna dat de operatie was afgelast. De opdracht hiertoe zou zijn gegeven door de Engelse Special Forces in Siena. Pedro, Neri en Pietro moesten nu beslissen wat te doen. Pedro kwam met zijn plan om via Como naar S. Maurizio te rijden waar hij een baite wist waar Mussolini niet snel gevonden zou kunnen worden. Hij wist dat de communistische partij Mussolini helemaal niet wilde overdragen aan Cadorna en de geallieerden. Omdat men vanuit de richting van Como hoorde schieten vonden Pietro en Neri dit een te groot risico. Tenslotte stelde Neri voor naar zijn goede en betrouwbare kennissen Lia en Giacomo de Maria te gaan, die in een afgelegen huis in Bonzanigo woonden. Hier werden Mussolini en Clara achtergelaten met de twee partizanen Lino en Sandrino als bewaking. Het was inmiddels vijf uur in de ochtend en Pedro ging terug naar Dongo terwijl Neri met Pietro en Gianna naar Como reden. Om ongeveer 7 uur gingen de twee mannen voor overleg naar het kantoor van de PCI waar ze een ontmoeting hadden met de secretaris van de communistische partij, Dante Gorreri.

Op dit punt is het van belang om, vooruitlopend op latere gebeurtenissen, het volgende te vermelden. In de nacht van 6 op 7 januari waren Neri en Gianna door verraad gevangen genomen door de Zwarte Brigade en opgesloten in Como. Over hun gedrag tijdens deze gevangenschap is veel geschreven en alle auteurs zijn het er over eens dat ze zich moedig hebben gedragen en niets hebben verraden. Op 29 januari wist Neri via een regenpijp vanaf de eerste verdieping te ontsnappen. Gianna werd diezelfde avond eerst geslagen, vervolgens naakt eerst in een bad ijswater en daarna buiten in de sneeuw gegooid en tenslotte de hele nacht met een muis opgesloten in een muurkast. De volgende ochtend werd ze weer urenlang

verhoord. Later werd ze eerst naar Milaan, daarna Monza en tenslotte Bologna gestuurd, waarna ze naar een concentratiekamp in Duitsland zou gaan. Echter werd ze herkend door een commandant die medelijden had en haar stiekem op 12 maart vrij liet. Niet lang na de vrijlating van Neri werden Dante Gorreri en enkele andere communisten opgepakt en men verdacht Neri ervan hen verraden te hebben. Volgens diverse getuigen was dit beslist niet waar en was er daarentegen ernstige kritiek op het gedrag van Gorreri in gevangenschap. Het gaf ook te denken dat hij al zeer spoedig werd vrijgelaten en naar Zwitserland kon uitwijken, vanwaar hij op 28 april terugkeerde. Desondanks werd Neri door de PCI ter dood veroordeeld. Hij trok zich daar niets van aan en werd door zijn medestrijders met open armen ontvangen.

In dit licht gezien was de ontmoeting met de net uit Zwitserland teruggekeerde Gorreri op de 28^e april dus bepaald verrassend. We weten niet wat er besproken werd, maar het doodsvonnis werd in ieder geval niet ingetrokken.

Nadat Neri de partij had geïnformeerd ging hij naar het politiebureau waar de CLNP vergaderde. Unaniem werd besloten dat Mussolini onmiddellijk van Bonzanigo naar Como gebracht moest worden, waar hij bij de eerder gevangen genomen ministers Buffarini en Tarchi zou worden opgesloten. Het CLNAI had al eerder in Milaan beslist dat de leiders van de fascististen zouden worden geëxecuteerd en dit op de 26^e via de radio bekend gemaakt: *“.....De leden van de fascistische regering en de partijleiders schuldig aan het buiten werking stellen van de grondwet, die de bevolking de vrijheid hebben ontnomen, het fascistisch regiem hebben ingesteld, die het land hebben gecompromitteerd en verraden en het naar de huidige catastrofe hebben geleid, krijgen de doodstraf of in minder ernstige gevallen levenslange gevangenisstraf”*. Ook het commando van het CVL had besloten dat Mussolini de doodstraf moest krijgen zonder proces. Vanuit Milaan werd onmiddellijk een missie naar Como gestuurd, waarschijnlijk vanwege de aarzelende houding van generaal Cadorna, die twijfelde tussen zijn plicht als commandant van het CVL enerzijds en zijn loyaliteit aan de geallieerden anderzijds. De missie werd toevertrouwd aan twee communisten: Walter Audisio (kolonel Valerio) en Aldo Lampredi (Guido). Deze twee vertrokken met 14 goed bewapende partizanen van de 3^e Brigade Garibaldi uit het gebied Oltrepò Pavese. De groep arriveerde om 8 uur in Como na een reis door hevige regenbuien met een auto en een vrachtwagen. In Como was men al voorbereid op hun komst, maar niet van de precieze inhoud van de missie. Audisio en Lampredi wilden deze ook niet bekend maken maar hadden wel hulp nodig omdat ze niet wisten waar Mussolini gevangen werd gehouden. Op het politiebureau ontmoetten ze de vertegenwoordigers van het CLNP aan wie Audisio vertelde dat hij Mussolini en zijn ministers naar Milaan moest brengen. Hij beriep zich daarbij op zijn autoriteit als CVL vertegenwoordiger, maar in Como wilde men zich niet zomaar neerleggen bij wat de twee uit Milaan zeiden. Daarop riepen ze de hulp in van de PCI en kwam men tenslotte het volgende overeen: het CLNP zou zich belasten met het overbrengen van de gevangenen uit Dongo tot de grens van de provincies Como en Milaan en vandaar zouden de CVL vertegenwoordigers en hun mannen het overnemen. Majoor De Angelis, verantwoordelijk militair van het CLN in Como, liet een colonne gereedmaken waarin de CLNP commandant Dessy en de secretaris Storni in één auto en een groep partizanen in enkele vrachtwagens. Hun taak was Audisio en zijn mannen, waarvan ze de bedoelingen niet vertrouwden, te begeleiden en ze aan de afspraak te houden. Audisio echter wilde voor geen geld pottenkijkers. Volgens De Angelis ging Audisio naar de commandant van zijn colonne en gaf hem, voorwendend namens De Angelis te spreken, opdracht naar binnen te gaan. Vervolgens dwong hij Dessy, onder bedreiging met een mitrailleur, uit te stappen en in Como te blijven. Zonder verder wachten vertrok Audisio daarop met De Angelis, Sforzi en de partizanen van Oltrepò Pavese naar Dongo. Lampredi die nog even werd opgehouden door Gorreri vertrok iets later. Hij schrijft; “ Ik arriveerde in Dongo, waar

Audisio me op het plein opwachtte. Hij was buiten zich zelf van woede dat ik te laat was en liet me niet in de gelegenheid uit te leggen waardoor dit was gekomen”. De spanning van Audisio had waarschijnlijk niet alleen te maken met de tocht over de smalle weg in de stromende regen, waarbij ze dwars door een blokkade van partizanen waren gereden, maar ook met de zeer gereserveerde ontvangst in Dongo. De partizanen daar hadden namelijk uit Menaggio een bericht ontvangen dat een auto en een vrachtwagen door de blokkade gebroken waren en dat het dus wel om een groep fascisten zou gaan die Mussolini wilden bevrijden. Pas toen Canali en Moretti en enkele andere partijleden waren gearriveerd en ze bevestigden Audisio te kennen, verdween de achterdocht en kreeg Audisio de leiding over de operaties. De commandant, Bellini delle Stelle, werd ingelicht over de opdracht. Deze protesteerde, gesteund door Canali, Moretti en Tuissi die juist een standrechtelijke executie wilden voorkomen. Ze moesten echter wel gehoorzamen aan een superieur van de CVL en de partijdiscipline en beloofden hun medewerking aan de overdracht van de gevangenen mits hun verzetsgroep er verder niet bij betrokken zou worden. In werkelijkheid zou de deelname van Canali en Moretti doorslaggevend zijn. De aanwezigheid van de twee CLNP vertegenwoordigers De Angelis en Sforni vormde echter een probleem dat nog opgelost moest worden. Audisio liet ze eenvoudigweg door zijn mannen arresteren en opsluiten in een kamer op de begane grond van het gemeentehuis, waar ze zouden blijven tot de missie was voltooid. Door het raam konden ze volgen wat er buiten gebeurde. Audisio liet zich de lijst met namen van de gevangenen brengen, dat waren er meer dan vijftig, en in aanwezigheid van de leiders van de Brigade koos hij de namen van degenen die gefusilleerd moesten worden. Hoe de keus voor deze 15 mannen tot stand kwam is niet duidelijk. Sommigen beweren dat het werd ingegeven door wraak voor de 15 burgers die kort daarvoor waren gefusilleerd als represaille voor de dood van een SS officier.

Walter Audisio (kolonel Valerio)

Het was ook Audisio die Marcello Petacci ontmaskerde, die zich immers als Spanjaard voordeed. Audisio, die in de Spaanse burgeroorlog had gevochten, sprak hem aan in het Spaans, waarop Petacci geen antwoord had. Audisio dacht daarom dat hij te maken had met Vittorio Mussolini, de zoon van Benito. Hij werd toevertrouwd aan Lazzaro, die er uiteindelijk in slaagde hem te identificeren. Inmiddels werden alle veroordeelden verzameld. Bellini bood aan naar Germasino te rijden om de gevangenen daar op te halen. Hij hoopte hiermee ook tijd te kunnen winnen. In werkelijkheid echter vereenvoudigde dit de plannen van Audisio, die van zijn afwezigheid gebruik maakte om zich met Lampredi door Moretti naar Bonzanigo te laten rijden.

Over de dood van Mussolini en Petacci verschillen de meningen, maar hieronder volgt het verslag dat Lampredi hierover heeft geschreven.

Aangekomen bij het huis van de De Maria's vonden ze Mussolini vermoeid en verslagen. Ze dwongen Mussolini en Petacci het huis onmiddellijk te verlaten. Na een korte wandeling bereikten ze de auto en reden in enkele minuten naar het hek van villa Belmonte waar de executie zou plaatsvinden. Audisio richtte zijn mitrailleur, maar deze blokkeerde, Lampredi die rechts van hem stond pakte zijn pistool maar ook dit deed het niet. Daarop riepen ze Moretti die zijn mitrailleur aan Audisio gaf, die de twee nu neerschoot. Het was toen 16.10 van de 28^e april.

*De twee
bewakers van
Mussolini.
Links Giuseppe
Frangi (Lino),
rechts
Guglielmo
Cantoni
(Sandrino)*

Hierna reden de drie weer terug naar Dongo. De twee bewakers Lino en Sandrino die inmiddels te voet waren gearriveerd, lieten ze achter om de lichamen te bewaken.

Op het plein troffen ze Bellini, waarop Audisio uitriep: “Er is recht gedaan! Mussolini is dood!”. Ze gingen samen het gemeentehuis binnen, waar de gevangenen inmiddels waren verzameld. Audisio wilde de executie van de gevangenen publiekelijk aankondigen; de enkele uren eerder benoemde tijdelijk burgemeester, Giuseppe Rubini, was daarover zo verontwaardigd dat hij aftrad. Audisio trok zich hier niets van aan en wilde zijn werk zo snel mogelijk afmaken. De broeder uit het naburig klooster kreeg drie minuten om met de veroordeelden te spreken. De gevangenen werden naar buiten gebracht waar ze het vonnis te horen kregen: dood door een rugschot. Onder begeleiding van de partizanen werden alle veroordeelden tegen het hek aan het meer gezet, met het gezicht naar het water. De door Audisio meegebrachte partizanen werden op ongeveer vijf meter achter hen opgesteld. Het was inmiddels tien voor half zes in de middag. Het plein was overvol, honderden mensen drongen tegen de afzetting door de ordedienst. Terwijl de broeder absolutie verleende aan de veroordeelden, vroeg Audisio aan Bellini hoe het met de onechte Spanjaard zat. Toen Audisio hoorde dat het Marcello Petacci was, gaf hij opdracht de man onmiddellijk naar buiten te brengen en ook te fusilleren. Terwijl twee partizanen Petacci naar buiten brachten, rees er verzet bij de veroordeelde fascist: ze wilden die verrader niet bij hun in de rij hebben. De rust keerde pas terug toen hij werd verwijderd.

Op het moment van de executie klonken er van alle kanten schoten uit het publiek dat zijn woede koelde op de ontzielde lichamen op de grond. Van de verwarring maakte Marcello Petacci gebruik om zich te ontrukken aan zijn bewakers en het meer in te duiken. Daar werd hij door mitrailleurvuur om het leven gebracht. De poging om de terechtstelling ordelijk te laten verlopen, mislukte dus volkomen en Audisio met zijn mannen laadden de lijken in de vrachtwagen om deze naar Milaan te brengen. Onderweg stopten ze in Bonzanigo om daar de lijken van Mussolini en Clara Petacci op te halen. Aangekomen in Milaan werden de lichamen tentoongesteld op het piazzale Loreto.

Diezelfde nacht bombardeerde een nooit geïdentificeerd vliegtuig Tremezzina, dicht bij Dongo, waarbij 18 burgers om het leven kwamen.

Discussies over de dood van Mussolini

Er zijn nog al wat onduidelijkheden in het verhaal rond de dood van Mussolini en al snel verschenen er allerlei complottheorieën. De sterkste aanleiding daartoe kwam door de publicatie van het boek van Urbano Lazzaro (Bill) en Pier Bellini delle Stelle in 1962, gevolgd in 1993 door een tweede boek van Lazzaro^{5,6}. Hierin wordt beweerd dat Mussolini niet werd vermoord door Audisio, maar door Luigi Longo, de latere secretaris van de PCI. Volgens Bill zou Mussolini twee keer zijn gefusilleerd. De executie had volgens hem niet plaats om 16.20 u in Bonzanigo, maar al om 12.30 u direct buiten de villa van de De Maria's. De lijken werden daarna naar Bonzanigo getransporteerd, waar een tweede executie plaats vond. Hoewel volgens de officiële lijkschouwing, verricht op 30 april, er geen ander letsel was dan van zeven schoten, gelost terwijl Mussolini nog in leven was, wordt ook hieraan door velen getwijfeld. Er zijn talloze speculaties over wie dan de moordenaar van Mussolini is geweest. Na de bevrijding zijn tientallen partizanen om het leven gebracht en verdwenen hun lijken in het meer. Een van deze partizanen was Giuseppe Frangi, de bewaker van Mussolini. Volgens Lazzaro zou hij Mussolini hebben neergeschoten en moest men hem daarom wel laten verdwijnen. Anderen onderstellen dat het de Britse geheime dienst was die wilde voorkomen dat een briefwisseling tussen Churchill en Mussolini openbaar zou worden. Ook de Amerikaanse geheime dienst wordt genoemd. In juli 2007 diende Guido Mussolini, de zoon van Vittorio, een verzoek in bij de procureur in Como tot heropening van een onderzoek naar de dood van zijn grootvader. Dit verzoek werd verworpen omdat de zaak verjaard zou zijn, maar Guido tekende beroep aan tegen dit besluit omdat volgens zijn advocaten er sprake was van een schending van het oorlogsrecht, die niet kon verjaren. Op 11 april 2008 werd dit beroep door het Italiaanse hoogste Hof van Cassatie niet ontvankelijk verklaard.

Mussolini en Clara Petacci, opgehangen op het piazza Loreto in Milaan

De briefwisseling tussen Mussolini en Churchill

Een groot deel van het enorme archief van Mussolini werd door de geallieerden gered. In de laatste maand voor de bevrijding had Mussolini een honderdtal kopieën laten maken van de belangrijkste documenten. Hij gaf een dossier met zeer geheime informatie aan baron Shinrokuro Hidaka, de Japanse ambassadeur bij de RSI, met het verzoek dit in Zwitserland in veiligheid te brengen. Het is vrijwel zeker dat Hidaka, die om gezondheidsredenen in villa Melzi in Bellagio was, de documenten heeft overhandigd aan de Japanse ambassadeur in Bern. Japan heeft de documenten echter nooit openbaar willen maken.

Wat er met het grootste deel van de archieven gebeurde is bijna niet te geloven. Op 25 april werd een grote kist met documenten en waardepapieren meegevoerd in een vrachtwagentje in de colonne die van Milaan naar Como reed. Onderweg kreeg de auto pech en werd ze door de drie inzittenden onbewaakt achtergelaten. Zodra de secretaris van Mussolini dit nieuws kreeg, ging hij zelf met twee anderen op weg, maar moest constateren dat de auto was verdwenen. Later bleek dat partizanen van de 16^e Brigata del Popolo de auto hadden meegenomen. Op 2 mei overhandigden ze de kist aan het CLN in Milaan. De meeste documenten zijn terecht gekomen in de centrale staatsarchieven in Rome, maar het is zeker dat een groot aantal documenten intussen was verdwenen. Enkele jaren geleden werd een deel teruggevonden in een Londens archief. Nader onderzoek wees uit dat enkele leden van de partizanengroep de documenten aan de Engelsen hadden gegeven in ruil voor de belofte op werk, dat ze helaas nooit hebben gekregen. Dit verklaart ook waarom de Engelsen zoveel jaren volhielden dat ze geen belangstelling hadden voor de documenten.

Bij zijn aanhouding in Dongo had Mussolini een tas bij zich, die hij overhandigde aan Lazzaro met de woorden “Let er goed op. Ze bevat documenten die een grote historische betekenis hebben”. Deze tas werd overgebracht naar het filiaal van de spaarbank in Domaso, waar op 27 april een inventaris werd opgemaakt van de inhoud. Ze bevatte: een envelop genummerd 1, met 4,8 kg documenten; een envelop nummer 2 met 5,4 kg documenten; een envelop met drie cheques op Banco Nazionale del Lavoro, tot een bedrag van 1.550.000 lire, zes cheques ter waarde van 150.000 lire en één ter waarde van 150.000 lire; een envelop met 160 goud stirling. Alle enveloppen werden verzegeld en Lazzaro kreeg de sleutel van de brandkast. Ooggetuigen hadden gezien dat er brieven op naam van Winston Churchill bij waren. Op 2 mei haalden Bellini delle Stelle en Lazzaro de dossiers van de bank en brachten deze ter bewaring naar Franco Gusmeroli, de pastoor van Gera Lario, die ze in de kerk verborg. De volgende middag echter kwamen de twee partizanen weer terug en openden de enveloppen. Daarna werden ze opnieuw verzegeld door de dochter van de bankdirecteur in Domaso, buiten medeweten van haar vader. Eén van de dossiers met opschrift Umberto van Savoie, werd later niet meer teruggevonden. De wetenschap dat Lazzaro een oprechte monarchist was en dat de bankdirecteur in de zomer 1945 onverwacht werd geridderd, geeft de vermoedens die later door Moretti werden geuit wel enige body. Lazzaro schrijft zelf dat hij op die middag de enveloppen heeft opengemaakt maar alles heeft teruggelegd op een bedrag van 3.020.000 lire na, ter bestrijding van de uitgaven van de Brigade en de lokale CLN. Na het inzien van de documenten besloten ze generaal Cadorna te informeren en hem alles te overhandigen. Overigens waren intussen de in beslag genomen goederen en gelden van de fascistten al grotendeels verdwenen.

De twee gingen, vergezeld door Antonio Scapin, naar Milaan, waar ze door Cadorna werden ontvangen. Ze spraken af dat Scapin de dossiers op 4 mei uit Gera naar Milaan zou overbrengen. Volgens het verhaal werd hij voor de deur van het CVL geheel onverwacht aangesproken door een boze Moretti, die hem de documenten afnam. Moretti beweert dat hij alles naar Como bracht, waar hij de documenten aan de PCI secretaris Gorreri gaf. Die nacht liet Gorreri in aanwezigheid van o.a. Moretti en Canali de documenten kopiëren, waarna ze de volgende dag werden overhandigd aan generaal Cadorna. Een aantal documenten is daarbij achtergehouden en doorgestuurd naar de Sovjet Unie. Vanaf 25 mei begon de PCI documenten te publiceren, maar hield daar plotseling, zonder verklaring weer mee op.

Het bezoek van Winston Churchill aan het meer

Na zijn verkiezingsnederlaag kwam Churchill op 1 september 1945 inognito naar Italië als gast van maarschalk Alexander. Hij zou aan het meer enige tijd rust nemen en daar gaan schilderen, vergezeld door zijn dochter Sarah, zijn persoonlijk bediende en sergeant Thompson van Scotland Yard. Hij werd bovendien bij alle uitstapjes voortdurend vergezeld

door een twintigtal militairen van het 4^e regiment Huzaren van de Koningin, overgekomen uit het bezettingsleger in Wenen. Ze waren te gast in villa Aprascin in Moltrasio. Hoewel in cognito, was hij zo bekend dat men hem op vele plaatsen langs het meer herkende, als hij landschappen zat te schilderen. Het resultaat van zijn hobby waren zes grote en een twintigtal kleinere schilderijen (nu in privé bezit in de USA). Niemand echter geloofde dat dit de werkelijke reden van zijn komst was, daarvoor was er al te veel gesproken over de mogelijke briefwisseling met Mussolini. Die gedachten kregen nog meer gestalte na zijn bezoek aan Domaso, waar hij op 7 september thee dronk bij de toenmalige directeur van de spaarbank! Enkele dagen later had hij in hetzelfde dorp een ontmoeting met Urbano Lazzaro. Op 10 september vertrok hij weer naar Londen, waar hij in een brief schreef: "...Bij mijn terugkeer bracht ik vijftien doeken mee, het resultaat van vijftien zonnige dagen...". We weten inmiddels echter dat hij meer mee terugnam dan zijn schilderijen. Enige tijd later verklaarde namelijk de commandant van het CLN in Como dat er documenten aan Churchill waren overhandigd. Hierbij was een persoonlijk dossier met briefwisseling tussen Mussolini en Churchill en tussen Mussolini en Chamberlain. Op 28 september stond in de Zwitserse krant "Voix Ouvrière" een foto van Churchill zittend bij een open haard waar hij brieven in het vuur gooit. Volgens de krant had de PCI secretaris Dante Gorreri tegen betaling van 2,5 miljoen lire een pakket met 62 brieven overhandigd aan twee agenten van de Engelse geheime dienst. Over de inhoud van de briefwisseling weten we inmiddels meer. Op 9 mei 1992 bracht namelijk een partizaan de volgende verklaring uit. Nadat de documenten van Mussolini in opdracht van Gorreri waren gekopieerd, had hij in opdracht van de prefect de kopieën verstoopt, maar wel na ze eerst gelezen te hebben. In de brieven probeerde Churchill Mussolini over te halen de zijde van de geallieerden te kiezen in de strijd tegen Hitler. In ruil daarvoor zou Italië Dalmatië, de Griekse Dodecanesos eilanden en Tunesië krijgen (geen van allen Britse koloniën!). De originelen waren bij de PCI in Como gebleven en tenslotte dus overhandigd aan de Engelsen.

De goudschat van Dongo

We zagen eerder al dat er bij de aanhouding in Dongo een groot bedrag aan geld, goud en sierraden was geconfisqueerd. Een deel daarvan is terechtgekomen bij de inwoners van het gebied, een klein deel bij de Italiaanse staat en een aanzienlijk deel bij de communistische partij. Door de warrige toestand in de eerste dagen van de bevrijding zullen we wel nooit weten hoe groot de schat eigenlijk was.

De op 28 april in Dongo geconfisqueerde schat werd geïnventariseerd en omvatte: 1.045.880.000 lire, 169.000 Zwitserse francs, 63000 dollar, 4043 gouden munten, circa 103 kg goud en vele sierraden en juwelen. Een ander deel werd geconfisqueerd in Villa di Chiavenna bij de aanhouding van de echtgenote van de minister van Publieke Werken van de RSI, Rosemarie Mittag, een Duitse die er in geslaagd was met de Duitse legercolonne door Dongo te komen. Haar man was wel herkend en werd met de andere fascistische in Dongo gefusilleerd. Zij werd echter door de Zwitserse douane tegengehouden en teruggestuurd met bij zich acht koffers met 15 miljoen Franse francs, 2700 pond sterling, 17500 Zwitserse francs, 60000 dollar en ongeveer 2000 gouden munten.

Alles bij elkaar moet de schat zeker een 500-600 miljard lire van nu (1995) hebben bedragen.

Op de ochtend van de 29^e april brachten drie partizanen zes of zeven koffers en een kistje vanuit Dongo naar de zetel van de PCI in Como. Aan Gorreri werden toen 400 miljoen lire in contanten en 35 kg goudstaven overhandigd.

Op 2 mei kreeg Moretti opdracht van Bellini delle Stelle om 30 miljoen lire en 35 kg goud naar het CLN in Como te brengen. Moretti echter bracht dit geld naar een vriend, waar vandaan het in opdracht van Gorreri door een partizaan werd opgehaald en eveneens naar de

PCI gebracht in plaats van naar het CLN. Al dit goud werd omgesmolten en vanwege de grote geldontwaarding na de oorlog, belegd in onroerend goed. Later werd dit weer verkocht en o.a. gebruikt om het PCI hoofdkantoor in Rome te bouwen en de drukkerij van L'Unità (de partijkrant) te kopen.

Dat een groot deel van de schat terecht kwam bij de PCI is wel te begrijpen, immers de verzetsstrijders behoorden tot de (communistische) Garibaldi Divisie en in een verklaring die ze bij de inventarislijst voegden, staat: "het commando van de Brigade, vergaderd in de persoon van Bellini delle Stelle, Moretti, Canali en Lazzaro, in overweging nemend dat gedurende de hele partizanenstrijd de enige instelling die zich interesseerde voor, hielp, en de grote, vaal heldhaftige inspanning van de Garibaldini waardeerde, de PCI was, geven zeker de mening weer van alle Garibaldini en de bevolking van de zone die het nauwst betrokken was bij hun strijd, besluit de waarden toe te vertrouwen aan de Communistische Federatie Como. Opgemaakt, gelezen en ondertekend in drievoud op de aangegeven datum en plaats".

Vreemd genoeg heeft de CLN, als vertegenwoordiger van de regering op dit alles nauwelijks gereageerd.

*Links Luigi Canali
(kapitein Neri),
rechts Giuseppina
Tuissi (Gianna)*

De moord op enkele partizanen

In de dagen na de bevrijding zijn er diverse onderlinge vetes uitgevochten en meerdere partizanen omgebracht. Twee van die moorden hebben echter door de jaren heen de bijzondere aandacht gekregen. Een rol daarbij speelt dat het hier een duidelijk voorbeeld betreft van een botsing tussen het idealisme van een belangrijke verzetsstrijder en de wrede, onbuigzame orthodoxie van het communistisch apparaat. Hoofdpersonen in dit drama zijn Luigi Canali (kapitein Neri), drieëndertig jaar oud, stammend uit een communistisch gezin in Como en Giuseppina Tuissi (Gianna), koerierster, eenentwintig jaar oud, uit Milaan. We zijn beide namen in het voorgaande al enige malen tegengekomen.

Kort na de wapenstilstand in september 1943, trad Neri toe tot de verzetsbeweging, hij richtte de 52^e Brigade Garibaldi op en vormde het netwerk van communistische groepen in het gebied van Dongo, Gravedona, Lenno, Sala Comacina en Lezzeno. Hij verzorgde ook de wapenvoorziening van de verschillende verzetsgroepen. Men erkende hem als een intelligente en capabele commandant. Zijn persoonlijkheid paste echter niet in de stalinistische partijpolitiek van de PCI. Hij wordt beschreven als "...het type van de zuivere idealist – voor hem was het communisme de politieke synthese van zijn aspiraties: vrijheid voor het individu, sociale rechtvaardigheid, verheffing van de bevolking, eerlijkheiduit naam van die visie voelde hij zich gerechtigd om te strijden, ook tegen zijn eigen landgenoten, voor de verwerkelijking van die waarden."

In september werd Gianna vanuit het partizanen commando in Milaan overgeplaatst naar Como om een dreigende arrestatie te voorkomen. Ze werd toegewezen als medewerkster aan

Neri. Het was een “lange, slanke, knappe jonge vrouw met azuurblauwe ogen”. Hun nauwe samenwerking moest wel leiden tot een gepassioneerde relatie en betekende ook dat er nogal wat jaloezische blikken op hen werden geworpen. In januari werden Neri en Gianna gearresteerd. Ondanks martelingen heeft volgens velen, waaronder ook betrokken fascistena, Neri nooit doorgeslagen. Toch werd er na hun ontsnapping uit Milaan beweerd dat ze verraders waren en werd er een doodsvonnis tegen hem uitgevaardigd. In Como geloofde niemand dit. Neri, die makkelijk naar Zwitserland had kunnen ontsnappen, keerde terug naar zijn post in de 52^e brigade.

Op 4 mei had hij echter een heftige aanvaring met Dante Gorreri: Neri was verontwaardigd dat de PCI de goudschat van Dongo confisceerde in plaats van deze aan de Italiaanse regering te overhandigen. Bovendien beschuldigde hij Gorreri ervan dat hij zijn leven had gered door bekentenissen aan de fascistena. Inderdaad heeft Paolo Porta, het hoofd van de fascistena in Como, toegegeven dat hij gezorgd had voor de clandestiene repatriëring van Gorreri naar Zwitserland (Gorreri keerde pas op de 28^e april 's ochtends om 8 uur terug uit Zwitserland). Op 6 mei vertrouwde Neri aan zijn moeder toe dat hij walgde van de gebeurtenissen en besloten had de politiek te verlaten, maar niet voordat hij nog een “operatie van fundamenteel belang” had volbracht. De volgende dag werd hij ontvoerd en gefusilleerd. Zijn lichaam werd nooit teruggevonden. Sommigen zeiden dat hij in een pilaar was ingemetseld. Drie dagen na zijn verdwijning werd een partizaan die beweerde iets over de verdwijning te weten dood op straat gevonden. Van 20 tot 23 juni trok Gianna met haar zuster langs vele plaatsen aan het meer in een poging meer te weten te komen. De 23^e, de dag van haar 22^e verjaardag, hadden ze gesprekken in Dongo en Sorico en op de terugweg gingen ze uit elkaar. Haar zuster kon een lift in een auto krijgen, Gianna leende een fiets van een van de partizanena in Sorico. Iemand heeft een motorfiets langs zien komen met twee mannen en hoorde hulpgeroep. Gianna werd nooit teruggevonden. Begin juli verdween de beste vriendin van Gianna, Anna Maria Bianchi, en nog enkele dagen daarna de vader van Anna, die gezworen had haar dood te wreken. Vervolgens verdwenen een journalist, die probeerde na te gaan wat er met Gianna was gebeurd, drie vriendinnen en twee van haar vrienden. Algemeen wordt aangenomen dat Gorreri de opdracht heeft gegeven voor de moorden.

Ook Giuseppe Frangi (Lino), de bewaker van Mussolini, werd kort na de bevrijding neergeschoten, waarschijnlijk door enkele medepartizanena die een rekening hadden te vereffenen.

Rechtspraak op zijn Italiaans

Al op 10 november 1945 overhandigde de CLN uit Como een rapport aan justitie over de gebeurtenissen in Dongo en wat daarna gebeurde. Hierop besloot de procureur in Como een strafrechtelijk onderzoek te starten naar de verantwoordelijken voor de verdwijning van de gelden en documenten en de verdwijning van de partizanena. Op 2 september 1946 verklaarde het hof in Milaan zich niet competent voor de berechting van deze oorlogshandelingen en stuurde de dossiers naar het parket van het militair gerechtshof. Het parket op haar beurt verklaarde zich niet ontvankelijk omdat verzetsstrijders geen militairen waren en stuurde alles door naar het hof van Cassatie. Dit hof stuurde echter de zaak weer terug naar het Militair gerechtshof. Na acht maanden onderzoek vond dit hof opnieuw dat de zaak toch bij de burgerlijke rechtbank thuis hoorde. Op 11 augustus 1947 sprak de Hoge raad uit dat de zaak toch moest worden toegewezen aan de procureur generaal van Milaan. Het aantal beschuldigden dat bij het begin van de zaak 7 bedroeg nam intussen toe tot 60. De beschuldigingen waren verduistering van gelden, malversatie, roof, diefstal, afpersing, tien moorden. Het onderzoek nam twee jaar in beslag en op 3 oktober 1949 stuurde het hof van Appèl in Milaan een lijst van dertig van de zestig verdachten door naar het hof in Como.

Onder de verdachten waren er enkele die we al kennen: Michele Moretti, beschuldigd van verduistering van overheids gelden, Urbano Lazzaro verdacht van malversatie en Dante Gorreri, verduistering en moord. Dit hof vond echter dat het te dicht betrokken was bij de gebeurtenissen in Dongo met als gevolg dat uiteindelijk op 20 januari de rechtszaak werd toegewezen aan het hof in Padua. Bij het onderzoek werden twee partizanen beschuldigd van de moord op Gianna, maar in opdracht van Gorreri. In februari 1949 werd Gorreri daarvoor in voorlopige hechtenis genomen. Hij bleef in de gevangenis tot juni 1953, toen hij tot Kamerlid werd gekozen en parlementaire onschendbaarheid kreeg. Het proces zou op 15 juni 1950 beginnen. Omdat er echter inmiddels nieuwe beschuldigingen en rapporten waren verschenen, besloot de procureur generaal tot nader onderzoek. Op 13 juli stuurde het hof alle akten naar Milaan, maar dit hof stuurde ze door naar Venetië. Dit hof op haar beurt meende dat Milaan het proces moest voeren. Zo kwam alles weer terug bij het hof van cassatie, dat opnieuw uitsprak dat Padua de juiste plaats was. Daarop duurde het nog zes jaar voor het proces werkelijk begon, onder enorme belangstelling van binnen- en buitenlandse pers. Merkwaardig genoeg begon het op 28 april, op de dag af twaalf jaar na de tragische gebeurtenissen in Dongo. Er werden 299 personen gehoord tijdens 44 zittingen, waarvan het verslag 798 pagina's omvatte. Er waren talloze elkaar tegensprekende verklaringen, herroepingen van eerdere uitlatingen, gebeurtenissen die men zich niet meer kon herinneren en weinig concrete feiten over wat er met het goud van Dongo was gebeurd en over de moorden op de partizanen. Toen kreeg op 24 juli 1957 rechter Andrighetti een beroerte en werd het proces verdaagd tot 19 augustus. Zover zou het echter niet komen want Andrighetti pleegde op de 13^e augustus zelfmoord. Er was geen mogelijkheid hem te vervangen en dus viel het besluit dat het gehele proces van voor af aan moest beginnen. Maar door evidente, binnenskamers gemaakte politieke afspraken kwam het nooit zover. Op 4 juli 1966 kregen alle beschuldigten amnestie. Wat tijdens het proces duidelijk werd, was dat er van verraad door Neri geen sprake was geweest en dat het tegen hem uitgevaardigde doodsvonnis niet terecht was. Van groot belang daarbij was de getuigenverklaring van de zuster van Neri. Ze verklaarde dat twee partizanen, sprekend over de dood van Anna Marie Bianchi en Neri ruzie maakten over het waarom van de moorden. Daarop zei een van hen: *“Denk je meer te weten dan ik, die er bij was toen we Anna gingen ombrengen?”* Hij voegde er aan toe dat Gorreri nog gezegd had: *“jullie moeten een schot op het hoofd en op de buik lossen, dan verdwijnen ze sneller naar de diepte”*. In 1966 publiceerde de PDS in Como een verklaring waarin stond dat Neri en Gianna slachtoffers waren van een onterechte en onwettelijke actie en verzocht ze de gemeente Como een straat naar hen te vernoemen. Dit is inderdaad gebeurd. Moretti vluchtte kort na de bevrijding naar Joegoslavië in verband met de beschuldiging van betrokkenheid bij de verdwijning van het goud van Dongo. In de herfst van 1947 keerde hij weer terug naar Italië.

Slot

De communistische partij heeft vanaf het begin strijd geleverd tegen het fascisme. De structuur van de PCI met een sterk centraal gezag en goed georganiseerde lokale afdelingen, maakte het mogelijk tijdens de oorlog snel te komen tot verzetsactiviteiten zowel binnen fabrieken als in de berggebieden. Hoewel ook andere politieke partijen een aandeel leverden in het verzet, heeft de PCI zonder twijfel het grootste aandeel gehad in de gewapende strijd tegen de fascist en de Duitse bezettingstroepen. De vaak heroïsche strijd heeft aan zeer velen het leven gekost. De negatieve zijden van de stalinistische organisatie van de partij en van de Garibaldi Brigade was dat er voor individuele ideeën en opvattingen geen plaats was en we hebben gezien hoe een idealist als Luigi Canali daarvan het slachtoffer werd. Zoals bovendien blijkt uit alles wat te maken had met de verdwijning van de goudschat van Dongo

en van vele stukken uit de archieven van Mussolini, stelde de PCI het partijbelang ook vóór het landsbelang.

We zullen nooit precies weten wat zich in Dongo heeft afgespeeld gedurende die dagen rond de 25^e april. De hoofdrolspelers leven inmiddels niet meer en de door hen afgelegde verklaringen stemmen niet met elkaar overeen. Er blijven dus zeer veel vraagtekens over en de Italianen, die dol zijn op complottheorieën, zullen dan ook in de komende jaren nog genoeg stof tot schrijven vinden.

Bijlage: Overzicht van de gebruikte afkortingen en schuilnamen

Afkortingen

Brigata Garibaldi Verzetsbeweging van de PCI. Aan het hoofd stonden een militair commandant en een politiek commissaris. Er waren vele brigades Garibaldi- aan het Comomeer opereerde de 52^e Brigade “Luigi Clerici”. De Brigades waren onderverdeeld in detachementen, o.a. langs het Comomeer de detachementen “Gramsci” en “Puecher”.

Brigate Nere “Zwarte brigades”. Militair georganiseerde fascistische brigades, die vanaf 1944 zeer actief waren in Noord-Italië.

CLN Comitato di Liberazione Nazionale Een organisatie opgericht op 9 september 1943 door de politieke partijen. Doel was om samen met de geallieerden te strijden tegen de fascistten. Binnen de CLN hadden de partijen eigen verzetsbewegingen, zoals bijvoorbeeld de Brigata d’Assalto Garibaldi voor de PCI. De CLN had twee afdelingen, de CLNAI en CLNC.

CLNAI Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia De afdeling van de CLN in noord-Italië, met zetel Milaan.

CLNP Comitato di Liberazione Nazionale Provinciale De provinciale afdeling van het CLNAI, betreft in dit geval dus de provincie Como.

CVL Corpo Volontari della Libertà Opggericht op 9 juni 1944 als coördinerende structuur van de verzetsgroepen en als zodanig erkend door de geallieerden en de Italiaanse regering. Het is het CVL echter nooit werkelijk gelukt om het commando te voeren over alle groepen. Veel verzetsgroepen opereerden vrijwel onafhankelijk.

PDS Partito Democratico della Sinistra De opvolger van de in 1991 opgeheven communistische partij

PNF Partito Nazionale Fascista

PCI Partito Comunista Italia

RSI Repubblica Sociale Italiana Republiek opgericht 23 september 1943 door Benito Mussolini; ook bekend als de Republiek van Salò.

Schuilnamen en de positie van de verzetsstrijders

Bill Urbano Lazzaro vice-commissaris van de 52^e Garibaldi Brigade
Gianna Giuseppina Tuissi koerierster, rechter hand van Neri

Lino	Giuseppe Frangi	partizaan
Sandrino	Guglielmo Cantoni	partizaan
Neri	Luigi Canali	“capo di stato maggiore”, namens de PCI verantwoordelijk voor de verzetsbeweging in de bergen bij het Comomeer
Pedro	Pier Bellini delle Stelle	commandant van het detachement Puecher en van de 52 ^e Garibaldi Brigade
Pietro	Michele Moretti	politiek commissaris
Valerio	Walter Audisio	vertegenwoordiger van het CVL
Guido	Aldo Lampredi	vertegenwoordiger van het CVL

Literatuur

¹ Internetkrant www.uffedieffe.com; artikelen verschenen op 17 en 21 april, 2, 12, 17, 22, 26 mei, 1, 7, 16, 28, 28, 29, 30 juni, 7 juli 2008

² V. Roncacci, *La calma apparente del lago*, Macchione Editore, 2003.

³ G. Bianchi, *Antifascismo e resistenza nel comasco*, Centro stampa di Como, 1975.

⁴ G. Cavalleri, *Ombre sul lago*, Edizioni Arterigere-EsseZeta, 1995.

⁵ U. Lazzaro en P. Bellini delle Stelle, *Dongo, la fine di Mussolini*, Uitg. Mondadori, 1962.

⁶ U. Lazzaro, *Dongo, mezzo secolo di mensogne*, Uitg. Mondadori, 1993.